

Štúdie

Problematické dejiny demokratického občianstva¹

John Markoff²

The Problematic History of Democratic Citizenship. Since the late eighteenth century, when the word „democrat“ became common, the meanings of „democracy“ have continued to change. To a large degree this has been a consequence of the actions of social movements that challenged not only current procedures but the boundaries of democratic citizenship. Democracy has always inspired people with the promise of inclusion, but has at the same time excluded others. Although the boundaries have changed, the existence of such boundaries has continued to galvanize movements for change.
Sociológia 2005, Vol. 37 (No. 4: 307-322)

V roku 1690 mohol učenec opísať to, čo práve napísal a pomenoval ako *Všeobecný slovník* (Furetière, A., 1970, 1690), takto: „obsahujúci vo všeobecnosti všetky francúzske slová, rovnako staré ako nové, a termíny všetkých vied a umení“. Antoinovi Furetièrovi stačilo iba prvých desať slov určených jeho heslu *democracia* na to, aby ju veľmi provokatívne definoval ako: „Formu vládnutia, v ktorej majú ľudia všetku autoritu.“ Provokatívne preto, lebo nijako neupresňuje spôsob, akým sa má autorita vykonávať, ani nad čím, ba dokonca ani to, *kto* sú tí všemocní ľudia, nehovoriac už o tom, ako by bolo možné určiť, čo je ich vôľa.

Furetière nemal žiadny dôvod nám vysvetľovať, ako môže demokracia fungovať, alebo čo je to občan, pretože v národných štátoch jeho čias nemalo význam hovoriť o demokracii ani o jej vyhliadkach. V modernom sedemnástom storočí neexistoval žiadny praktický dôvod skúmať, aké sú, alebo aké by mali byť jej inštitúcie, pretože demokracia mohla existovať iba v malom rozsahu a navyše len v podmienkach dávno minulých. Ako Furetière upozornil: „demokracia rozkvitla len v antickom Ríme a Aténach“. A ešte jedno dobré upozornenie: ako heslo dodáva, „v demokraciách sa často vyskytuje buričstvo a zmätok“. Demokracia v modernom národnom štáte teda nebola možná a ani žiaduca.

Revolučná doba

O sto rokov neskôr boli všetky tie početné otázky, ktoré slovníku nestáli za zmienku, súčasťou agendy tých, pre ktorých vytváranie nových inštitúcií nebolo iba možnosťou, ale v niektorých prípadoch nevyhnutnosťou zrodenou zo sociálnych nepokojov. V roku 1790 čerstvo nezávislí Severoameričania práve schválili vlastnú ústavu, francúzski revoluční zákonodarcovia pracovali na svojej, holandskí a belgickí patrioti uvažovali o tom, ako zreorganizovať svoje krajiny ak francúzsky príklad zvráti ich nedávne porážky, poľskí aristokrati pod hrozbou nenásytných susedov premýšľali o radikálnej reforme. V niektorých krajinách boli hlavnými účastníkmi reformné elity, v iných podnietili vlny rebélie proti privilegovaným držiteľom moci starých alebo nových režimov pracujúci ľudia z miest a vidieka. V priebehu nasledujúcej nepokojnej generácie si ľudia na mnohých iných miestach začali predstavovať, ako by sa mal žiaduci politický poriadok definovať. Burcovaní takými dramatickými udalosťami, akými boli napredovanie a ústupy francúzskych vojsk, úspech hnutí za nezávislosť zo západnej pologule, hrozba a občasná realita nevoľníckych povstaní a množstvo rozmanitých ľudových hnutí. Na miestach od seba takých vzdialených ako Cádiz alebo Rio de la Plata či v nemeckých štátoch bolo utváranie politických inštitúcií a definovanie občana naliehavým problémom, nielen intelektuálne príťažlivou abstrakciou.

Spomedzi veľkého počtu ľudí zapojených do vytyčovania inštitúcií tejto revolučnej doby boli podaktorí označení ako „demokrati“, išlo o nové slovo (Conze, W. – Koselleck, R., 1972-1984, s. 821-899), ktoré, ako sa zdá, vstúpilo do slovníka politického boja iba krátko predtým, keďže niektorí stotožňovali demokraciu s rozličnými príčinami, za ktoré – alebo proti ktorým – bojovali. Je oveľa ľahšie určiť, proti čomu boli títo demokrati, než za čo boli. Demokrati boli napríklad istotne proti božsky potvrdenej monarchii, nemennej hierarchii založenej na pôvode a seba sa potvrdzujúcim korporatívnym inštitúciám. Avšak na konci osemnásteho storočia nebolo vôbec jasné, aké inštitúcie by mali zhmotniť túto novú demokraciu.

Pri prispôbovaní pojmu zviazaného s antickým Rómom a Aténami sa tvorcovia novej demokracie nepokúšali úplne obnoviť starodávne inštitúcie, ktoré by si s týmto slovom spájali. Rozhodovanie prostredníctvom zhromaždenia občanov a výber hodnostárov losom zohrávali malú rolu v inštitucionálnom usporiadaní ktoréhokoľvek z národných štátov, až na zriedkavé výnimky. Revolučné obdobie zmenilo významy demokracie, na druhej strane ich však nezakotvilo v nejakej novej definitívnej podobe. Len ťažko by si niekto v 90. rokoch 18. storočia vedel predstaviť, že o dve storočia neskôr bude mnoho ľudí charakterizovať demokraciu prostredníctvom zastupiteľských inštitúcií, takmer

¹ Skoršia verzia bola prezentovaná na prednáške v Slovenskej akadémii vied v apríli 2005.

² Korešpondencia: Prof. John Markoff, University of Pittsburgh, Pittsburgh, PA 15232, United States. Fax: (412) 648-2799, Voice: (412) 648-7570, e-mail: jm2@pitt.edu

všeobecným volebným právom pre dospelé osoby, tajným hlasovaním a súperením viacerých politických strán. Takéto ponímanie demokracie by u niektorých z tých, ktorí ako prví uvažovali o spojení demokracie a moderných národných štátov, vyvolalo závažné námietky. Niektoré z týchto charakteristík, ako je súperenie viacerých politických strán, by sa stretli s nepochopením prakticky zo strany všetkých predstaviteľov prvej generácie moderných demokratov. A vtedajšie revolučné demokratizácie by skôr uzákoonili vylúčenie žien z nárokov na politické práva, než by presadzovali volebné právo pre ženy. (Markoff, J., 2003, s. 85-116)

Navyše na politickej scéne sa vôbec nenachádzali iba tí, čo diskutovali o správnej podobe demokratických inštitúcií a medziach demokratického občianstva, ale aj zástancovia iných sociálnych vízií. Oponenti demokracie v akejkoľvek podobe boli početní a vplyvní. Ak by ste sa porozhliadli po Európe tesne po porážke francúzskych vojsk, ľahko by ste mohli dôjsť k záveru, že demokracia je predstava, ktorej čas prišiel a odišiel. Príjajmenšom kým by ste sa nepozreli za oceán. Ale ak by ste si stále mysleli, že demokracia predstavuje budúcnosť, mohlo by sa zdať, že všeobecné kontúry budúceho nového politického a sociálneho sveta už boli predznamenané v Amerikách. Uvážme Tocquevillove pozorovanie: „V súčasnosti sa princípu suverenity ľudu dostáva v Spojených štátoch takého praktického rozvoja, aký si len vieme predstaviť.“ (Tocqueville, de, A., 1994, 1835, 1840), s. 57) Na začiatku 21. storočia by však málokto považoval za demokratickú krajinu, v ktorej ženy nemohli voliť, milióny ľudí žili v otroctve a etnicky odlišným menšinám sa upierali občianske práva.

Otázky, ktoré spomínaná definícia z roku 1690 nezodpovedala, či vlastne ani nepoložila – *kto* sú tí ľudia vykonávajúci moc, *akým spôsobom* sa má moc uplatňovať a *nad čím?*, definitívne nezodpovedal ani jeden z modelov objavujúcich sa v čase demokratických revolúcií. Boli však položené. Na tomto mieste chcem preskúmať, prečo sa doteraz žiadna konečná odpoveď nenašla a prečo, ak sú moje argumenty správne, nebude nikdy existovať konečná odpoveď. Teraz stručne predstavím šesť tvrdení, ktoré spoločne potvrdzujú, že inštitúcie určujúce demokraciu sa budú naďalej meniť. Následne sa podrobnejšie zameriam na hranice občianstva.

Na začiatok *konceptuálna* otázka. Demokracia je súhrnom nie vždy zlučiteľných (a možno v podstate nikdy úplne zlučiteľných) predstáv. To so sebou prináša, že demokratickými princípmi možno zdôvodniť i vzájomne nezlučiteľné postupy. Oponenti preto na seba môžu z času na čas zaútočiť v mene demokracie, pričom sú rovnako presvedčení, že práve ich stanovisko uplatňuje dlho odsúvané demokratické zásady na nejaký konkrétny problém.

Po druhé, „demokracia“ nie je iba či dokonca predovšetkým konceptom analytika, ale *aktéra*. Zdá sa, že „demokrat“ je neologizmom 80. rokov 18. storočia,

príznakom tej revolučnej chvíle, kedy ľudia bojovali za napredovanie, vznik, znovuoobjavenie, vymedzenie, zmarenie, zamedzenie a zničenie demokracie v ozaistnej praxi. Od toho momentu účastníci politických zápasov považujú za užitočné odvolávať sa na určité inštitúcie, strany, hnutia, programy a osobnosti ako na „demokratické“ s cieľom uznať alebo zatradiť ich. Robíme tak naďalej. V súčasnosti napríklad prezident jednej mocnej krajiny uvádza ako hlavný dôvod toho, prečo jeho vojská okupujú inú krajinu, šírenie demokracie. (Sanger, D., 2004, s. A1)

Tretí bod, prehlásenie, že určité vzťahy a postupy sú, alebo nie sú demokratické, má prinajmenšom príležitostne potenciál prebudiť *silné emócie*. Tvrdenie, že určité inštitúcie nie sú demokratické, nie je vždy neutrálnym hodnotením nezaujatého pozorovateľa, ale je vyrieknuté so zármutkom či v hneve. To je dôležitou časťou toho, prečo sú hnutia za alebo proti demokracii chvíľami obdarené toľkým zápalom.

Po štvrté, *demokracia oprávňuje nesúhlas*. Demokracia vlastne pobáda sociálne hnutia k tomu, aby vznášali námietky voči držiteľom moci. Takéto hnutia môžu pôsobiť v rámci súčasných ponímaní demokracie, môžu predstavovať implicitné spochybnenie súčasného chápania, môžu otvorene volať po dokonalejšej demokracii, môžu implicitne alebo explicitne požadovať obmedzenie demokracie a dokonca môžu byť otvorene antidemokratické. Avšak nijaké iné legitimizujúce princípy neumožňujú tak podstatne osobám mimo okruhov moci vznášať takú širokú paletu námietok a natoľko prísne držať na uzde možnosti elít tieto námietky prehliadať.

Po piate - a tu sa dostávame k *občianstvu* – demokratické občianstvo je hlboko protirečivá vec, ktorá za najdôležitejšie považuje nádej a prísľub začleňovania, zatiaľ čo rovnako vytvára a obnovuje systém vylúčení. Demokracia preto nepretržite obnovuje potencionálnu zásobáreň podpory pre ďalší zápas za začleňovanie rovnako ako možnú podporu pre antidemokratické hnutia nahnevané nejakým predchádzajúcim začlenením.

Šiestym bodom, a tu pozerám na nadchádzajúce storočie, je problém *globálnej nadvlády*: prepleťanie sa demokratických inštitúcií a globálnej nadvlády vyostroilo problémy občianstva a vylúčenia.

Začlenenia a vylúčenia

Na tomto mieste sa zameriam na hranice občianstva a niektoré mechanizmy, ktoré vnášajú zmeny do týchto hraníc – najmä na spôsob, akým sú dejiny demokracie a sociálnych hnutí nerozlučne späté. Z týchto dejín budem potom čerpať pri úvahách o niektorých problémoch týkajúcich sa občianstva v budúcnosti.

Demokracia nepredpokladá iba určitú množinu ľudí podliehajúcich moci štátu. Rovnako predpokladá ľudí, ktorí nie sú iba objektom moci, ale aj občanmi, ktorí majú ako občania osobitný vzťah k štátu, zahŕňajúci práva prijímané spoločne s druhými občanmi. Napriek tomu spájanie občianstva s predstavou, že je to ľud, ktorý prinajmenšom v poslednej inštancii uplatňuje moc, nikdy nebolo priamočiare. Dovolím si vynechať otázky, ako sa táto moc uplatňuje a nad čím, a obmedziť svoje úvahy na otázku, kto sú títo mocní ľudia. Ponúkam jednoduchú tézu: požiadavky demokracie na začleňovanie sú v konflikte s jej vylučujúcimi praktikami.

„Všetci ľudia“ mohli byť stvorení ako rovní, ako to tvrdí istý základný program stojaci za zmienku, ale určite neboli rovní zo zákona, ako sme mohli veľakrát pozorovať. Deklarácie o začleňovaní, ktoré hýbu srdcami, popierala zložitá štruktúra vylúčení. Spomedzi nich zdôrazním tri: odlišnosti v právach na účasť medzi rôznymi triedami občanov; odlišnosti v právach medzi občanmi a neobčanmi; rozdiely v zdrojoch medzi rovnoprávnymi občanmi.

Najprv *odlíšenie medzi aktívnymi občanmi a pasívnymi občanmi*. V roku 1789 Sieyes navrhoval, aby nový revolučný poriadok vo Francúzsku všetkým zaručoval mnoho druhov práv, ale na riadení spoločnosti sa mali podieľať iba niektorí. Takto vytvoril slovník pre odlišovanie, ktoré sa zaviedlo do praxe vo všetkých nových republikách tej doby. *Aktívne* občianstvo bolo vyhradené pre osoby s nezávislým úsudkom, *pasívne* pre zvyšok. Nezávislosť sa odvodzovala od prirodzenosti, tvarovalo ju vzdelanie, posilňovalo povolanie a zaistovali zdroje. Tí, ktorým chýbali prirodzené vlohy, boli nedostatočne vzdelaní, zarábali si na živobytie v podriadených rolách, alebo mali nízke príjmy, nemohli zastávať funkcie ani voliť. Takýmto spôsobom boli v rôznych obdobiach a na rôznych miestach vylúčení ľudia nemajetní, negramotní, ženy, otroci, domáci sluhovia, poberatelia verejnej podpory, vojaci, duchovní, väzni, mentálne postihnutí, nebelosi a deti. Doteraz ešte neexistoval demokratický štát, ktorý by nevylučoval aspoň jednu z týchto kategórií ľudí z volebných práv.

Počiatočná rozšírenosť klamlivého výrazu „všeobecné hlasovacie právo“ vypovedá o sile myšlienky začlenenia, ktoré je širšie než akákoľvek doterajšia prax. V 30. rokoch 19. storočia Tocqueville žasol nad tým, čo nazýval „všeobecné hlasovacie právo“ Spojených štátov v období, keď ženy, otroci, zopár slobodných čiernych a pôvodných Američanov nemohlo voliť. (Tocqueville, de, A., s. 57, 197, 199, 200) Rozpor medzi jedným alebo ďalším skutočným vylúčením a začleňujúcim príslubom je stále plodným katalyzátorom sociálnych hnutí, ktoré zápasia za prehodnotenie hraníc medzi aktívnym

a pasívnym občianstvom. Pozoruhodnou črtou zápasov za začlenenie je premenlivosť spojenectiev medzi vylúčenými, ktorí sa niekedy spájajú a inokedy bojujú za vlastné začlenenie prostredníctvom vylúčenia niekoho iného. V histórii Spojených štátov boli napríklad zástancovia rozšírenia práv žien a nebelochov niekedy úzkymi spojencami a inokedy nepriateľmi. Boj za „naše“ práva niekedy odsunul nabok boj za práva všetkých.

Ďalej *očividne zásadné odlíšenie medzi občanmi a neobčanmi*. Keď vo Francúzsku revolučné Národné zhromaždenie vyhlásilo *Deklaráciu práv človeka a občana*, neobjasnilo otázku, či sa vlastníctvo rôznych v nej vymenovaných alebo naznačených práv vzťahuje na status ľudskej bytosti alebo občana Francúzska (čo bolo ešte znásobené genderovou nejednoznačnosťou slova *človek*)³. Keďže väčšina analytikov od tých čias až po dnešok je toho názoru, že práva nemajú zmysel bez určitých mechanizmov vynútenia, zdá sa, že jediné zmysluplné práva sú tie, ktoré predpokladajú požiadavky na štát ako vynucovateľa práv. Práva občanov boli preto kľúčovým prvkom dejín každého demokratického štátu, ale koncom dvadsiateho storočia sa otázka ľudských práv znovu otvorila. V každom prípade rozlišovanie medzi občanmi a neobčanmi charakterizuje každý štát, demokratický alebo nie, a preto sa v každej demokracii práva občanov a neobčanov líšia.

Aj táto hranica, ako sa zdá, vo svojej podstate volá po spochybnení z mnohých dôvodov. Dovoľte mi v rýchlosti ukázať šesť procesov, ktoré znemožňujú nehybnosť tejto hranice: 1. niekedy môže byť pre štáty výhodné niektorým neobčanom priznať dohodou určité práva; 2. z prezieravosti sa môže s cudzokrajnými občanmi zaobchádzať, ako keby mali určité práva aj bez dohody; 3. obhajcovia práv občanov sa niekedy zastávajú aj práv neobčanov (pracovné podmienky pre občanov sa ľahko stávajú neplatnými, ak sa nerozšíria aj na neobčanov s pracovným povolením či možno aj na pracovníkov v iných krajinách); 4. rétorické zamieňanie občianskych práv s ľudskými právami pobáda sociálne hnutia klásť požiadavky ohľadom ľudských práv; 5. významná prítomnosť imigrantov v rôznych postaveniach, ktorú vytvárajú pracovné príležitosti, rodinné väzby, azylové a utečenecké politiky, sťažuje nepriepustné rozlíšenie občania vz. neobčania. Existuje mnoho dôvodov domievať sa, že táto scéna v budúcnosti podnieti viac sociálnych hnutí a iných foriem nezhôd, ako to bolo v minulosti; 6. a nakoniec, ako škriepiace sa Rómeovo a Júliino príbuzenstvo zistilo, láska sa nie vždy zastaví na kategorických hraniciach, čo má za následok, že požiadavky na

³ Vo francúzštine *Homme* a rovnako aj v angličtine *Man* nesie dva významy: človek a muž (poznámka prekladateľa).

špeciálne právne zaobchádzanie s manželmi/manželkami a deťmi bez občianstva sú bežné.

Teraz prejdeme ku koexistencii právnej rovnosti a nerovných zdrojov. Poľahky pochopíme známy sarkazmus, že zákon zaručuje bohatým a chudobným rovnaké právo spať pod mostom. S tým, ako rozširujúce sa formálne demokratické občianstvo zväčšuje sféru právnej rovnosti, zvýrazňujú sa nerovnosti zakotvené v diferencovaných zdrojoch. Ak majú všetci právo na „spravodlivý súdny proces“, čoskoro si všimneme, že niektorí majú viac peňazí na zaplatenie šikovních právnikov. Ak majú všetci právo uchádzať sa o úrad, čoskoro si všimneme, že niektorí majú viac peňazí na kampane než ostatní. Ak majú všetci právo vyjadrovať svoj názor, čoskoro si všimneme, že iba určité názory a nie iné odznievajú v čoraz drahších médiách. Ak majú všetci právo na vzdelávanie, čoskoro si všimneme, že deti z bohatších rodín získavajú lepšie vzdelanie než z rodín chudobnejších. Ak majú všetci rovnaké právo voliť, čoskoro si všimneme, že tí, ktorí majú zdroje, majú väčší prístup k zvoleným a vymenovaným predstaviteľom. Tieto nezrovnalosti rovnosti sú katalyzátormi sociálnych hnutí.

Demokracia povzbudzuje sociálne hnutia

To, čo robí problematické hranice vylúčenia/začlenenia takými dôležitými – a zdôrazňujem, že sú to hranice v pluráli – je ľahkosť, s akou sa zmena definície týchto hraníc môže stať motívom konania sociálnych hnutí. Preto sa teraz zameriam na tesné prepojenie demokratizácie a hnutí. Často máme tendenciu definovať demokraciu ako určitú sústavu formálnych pravidiel upravujúcich politický život, ale v rámci, pod a okolo týchto pravidiel nutne prekvitajú iné druhy politických aktivít. Ak vyčleníme volebnému súpereniu veľký priestor a z kongresov a parlamentov urobíme centrálnu miestu tvorby záväzných a zásadných rozhodnutí, môžeme si byť istí, že sa začnú utvárať koalície parlamentných poslancov rovnako ako organizácie na získavanie volebných víťazstiev. Aj v prípade, že nie sú naplánované, alebo sú dokonca neželané (ako v prípade vzniku Spojených štátov), môžeme si byť úplne istí, že politické strany budú vznikať. Ťažko si vieme predstaviť demokraciu, v ktorej by jedným z kľúčových prvkov neboli strany súperiace vo voľbách.

Tvrdím, že sociálne hnutia sú každým svojím kúskom rovnako previazané s demokraciou ako politické strany. Predložím štyri dôvody, prečo je to tak.

Predovšetkým demokratické nároky na legitimitu vyzývajú ku vzniku sociálnych hnutí. Pri skúmaní vývoja predstáv o vlade ľudu v Anglicku a britskej Amerike v 17. a 18. storočí Edmund Morgan tvrdil, že aj keď

vyhlásenia o tom, že štát je zástupcom ľudu, môžu byť rovnako fiktívne ako vyhlásenie, že je sprostredkovateľom Boha, mali za následok konanie, ktoré tieto vyhlásenia urobilo menej fiktívnymi. (Morgan, E., 1989, s. 306) Demokratické *oprávnenie (legitimation)* mnohými spôsobmi podnecuje sociálne hnutia. Tvrdenia o tom, že je to ľud, kto koná, vyzývali ľudí k činom; tvrdenia, že štát slúži ľuďom, boli výzvou pre mrzútoch, aby ho napádali, že tak nekoná; tvrdenia, že riadiace orgány zastupujú ľudí, vyzývali k vystúpeniu tých, ktorí sa necítili byť zastúpení.

Tvrdiť, že autorita spočíva na vôli ľudu, znamená priznať obrovský vplyv tým, ktorí môžu vierohodne prehlásiť, že túto vôľu stelesňujú a o voľbách sa bežne domnievame, že takéto sprostredkovanie robia. Avšak aktivisti sociálnych hnutí tiež predkladajú vyjadrenia ohľadom toho, aká je táto vôľa a snažia sa demonštrovať svoj ľudový charakter prostredníctvom mobilizácie množstva ľudí. „Demonštrácia“ preto je základným nástrojom sociálnych hnutí. Štáty sa môžu rôznymi spôsobmi usilovať pretvoriť, usmerniť, sponzorovať, udobriť si, zastrašiť alebo potlačiť hnutia. Ale pre štáty, ktoré sa hlásia k demokratickému charakteru, sa možnosti represie výrazne obmedzili. Demokratické vlády v rôznych obdobiach zakazovali niektoré (ale nie všetky) opozičné strany, prechovávali veľké nepriateľstvo voči pracovným hnutiam, väznili alebo zabíjali oponentov, blokovali niektoré taktiky a obmedzovali tlač. Takéto opatrenia však zvykli byť obmedzované (nie odstránené) z viacerých strán vďaka: sudcom obhajujúcim občianske práva, iným hnutiam alebo mocenským frakciám utvárajúcim volebné koalície s vylúčeniami, solidarite tolerovaných novinárov so zakázanými, zakázaným stranám obnovujúcim sa pod novým názvom, rétorickej úcte voči slobode, rovnosti a zodpovedaniu sa atď. To vôbec neznamená, že nedochádzalo k represiam, takisto ako tvrdenie o božej legitimizácii nezabraňovalo represívnym akciám voči opozičným náboženským autoritám. Ale znamenalo to, že sa toleroval širší záber hnutí s väčšou pravdepodobnosťou než pod nedemokratickým dohľadom.

Po druhé, *sloboda zhromažďovania, prejavu a tlače, ktorá je neoddeliteľnou súčasťou modernej demokratickej praxe, je úplne rozhodujúca pre podoby politickej akcie, ktoré tvoria podstatu moderného sociálneho hnutia.* Pri pohľade na množstvo rozličných nedemokratických politických systémov, pod ktorými žili ľudia väčšinu ľudskej histórie a na väčšine planéty dodnes, vidíme, že ľuďom sa častokrát podarilo konať kolektívne v záujme posilnenia vlastných sociálnych vízií. Nikto by neštudoval napríklad históriu Európy sedemnásteho storočia bez toho, aby nevenoval veľkú pozornosť rozsiahlym

ľudovým povstaniam. Ale dnešná záplava kampaní za zmenu s jej demonštráciami, pochodmi, zhromaždeniami, skandovanými heslami, znakmi, štrajkami pred podnikmi, obsadením verejných priestranstiev, tlačovými konferenciami a pamfletmi, ktoré charakterizujú všetky demokratické krajiny, je osobitá. Takéto taktiky sú sčasti prispôsobením sa možnostiam dostupným vďaka vládam, ktoré sa vierohodne hlásia k demokracii. Inštitúcie, od ktorých závisí skutočné volebné súperenie, negarantujú len existenciu strán súperiacich vo voľbách, ale rovnako aj existenciu sociálnych hnutí. (Tilly, Ch., 2004, s. 123-143)

Po tretie, *význačné miesto, ktoré si voľby v moderných demokraciách získali, a čím sa výrazne líšia od klasických Atén* (Hansen, M. H., 1991), *vytvára rozmanité inštitúcie a postupy rozvíjajúce hnutia*. Samotné volebné mechanizmy, ktoré sa nerozlučne spojili s demokratickou legitimitou, sú scénou, na ktorej zavážia počty. Jedným zo zdrojov dostupných hnutiam je preto mobilizácia veľkého množstva stúpencov, dôsledkom čoho volení zástupcovia a osoby od nich závislé berú na zreteľ možnosť volebnej porážky. Sociálne hnutia a politické strany sú niekedy veľmi úzko prepojené, ako to môžeme pozorovať vo veľkej miere na dejinách európskeho socializmu devätnásteho storočia alebo v prípade fašistických hnutí po prvej svetovej vojne.

Avšak volebné mechanizmy majú takisto tendenciu vytvárať organizácie, ktoré tiež posilňujú hnutia. Už som hovoril o politických stranách, ktoré sú najbežnejšími prípadmi takýchto organizácií. Ale okrem strán existujú aj špecializované združenia, ktoré vznikajú s cieľom vplývať na strany a voličov a rovnako ako strany samotné môžu z času na čas nasmerovať svoju energiu na podporu kandidátov do úradu, alebo sa snažiť ovplyvniť vnútorné záležitosti strán, inokedy sa však angažujú v činnostiach typických pre hnutia.

Po štvrté, *okrem volebných kampaní rozvíjajú demokracie bohatý organizačný život, ktorý tiež podnecuje činnosť sociálnych hnutí*. Predstaviť si moderné demokracie bez loby a lobistov je takmer rovnako ťažké ako predstaviť si ich bez politických strán. Tí, ktorí vlastnia zdroje, majú vo zvyku ovplyvňovať konanie demokraticky zvolených a menovaných verejných činiteľov a najímať si publicistov, kancelárie blízko parlamentu, angažovať právnikov na tvorbu návrhov zákonov, pozývať zákonodarcov alebo verejných činiteľov na obedy (večere), nachádzať legálne i nelegálne spôsoby, ako ich odmeňovať za požadované činy atď. Ale loby a hnutia sa zároveň vzájomne podmieňujú. Hnutia napríklad môžu vyvíjať loby a loby môžu financovať organizovanie petícií a podporovať demonštrácie. Alebo naopak, lobisti sa

môžu snažiť byť skrytou protiváhou verejných požiadaviek hnutí. Utajovaná činnosť lobistov môže vyprovokovať proti-mobilizáciu zo strany hnutí.

Ak tvoríte demokratickú ústavu a ak aj zabudnete spomenúť politické strany, loby a rovnako aj hnutia – ako v prípade čerstvo nezávislých Spojených štátov amerických – tak či onak ich všetky tri povoláte do čulého a vzájomne posilňujúceho sa života.

Čo je tu podstatné, nie je ani tak prostý fakt existencie hnutí v rámci demokracie, ale to, že životaschopnosť hnutí často transformuje demokraciu prostredníctvom premeny politických pravidiel, zmeny hraníc oddeľujúcich vylúčených od začlenených a pomocou nastoľovania požiadaviek na dokonalejšiu realizáciu demokracie. To má však rozporuplný sklon neprestajne mariť všetko, čo dočasná inštitucionalizovaná demokracia do tej chvíle dosiahla.

Takže teraz tu máme hnutia a problematický mix rovností a nerovností, začlenení a vylúčení. Večným výsledkom je existencia určitých hnutí, ktoré si na transparent, pod ktorým pochodujú, napíšu heslo pohnúť s týmito hranicami. Niektoré hnutia sa snažia rozšíriť zónu začlenenia, iné udržať ju takú, aká je, a ďalšie zúžiť ju; niektoré si dávajú za cieľ prehĺbiť demokraciu, iné obhajujú jej terajšiu podobu, ďalšie ju chcú zmenšiť a iné opätovne toto všetko prehodnotiť. Antidemokratické hnutia tiež predsa len môžu nájsť v demokratických inštitúciách plodnú pôdu. Ich víťastvo je prípadne ďalším zdrojom zmeny, keďže znovunastolená demokracia môže skutočne presadiť dovtedy neexistujúce podoby. Dokonca aj zápas proti antidemokratickým silám môže redefinovať význam demokracie. Napríklad rozsiahly zápas proti európskemu fašizmu „neobnovil“ iba demokratické štruktúry vo Francúzsku, ale ich aj zmenil; Francúzky v roku 1944 získali spolu s oslobodením od nemeckej okupácie volebné právo. A iný príklad, britská demokracia nebola iba „ochránená“, ale aj prehĺbená; pozostatky volebných pravidiel, ktoré umožňovali malej časti populácie druhú voľbu, boli po vojne zrušené.

Dovoľte mi zosumarizovať moje doterajšie argumenty. Prezentoval som dve zásadné tvrdenia. Po prvé, že prisľuby začleňovania (zo strany) demokratického občianstva vždy vystupujú s vylučujúcimi hranicami a po druhé, že demokratické vládnutie poskytlo úrodnú pôdu pre sociálne hnutia s veľmi odlišnými skupinami cieľov. Ale najdôležitejšie sú pre nás tie, ktoré spochybňujú hranice začlenenia a vylúčenia. Ten, kto sa zaoberá problematikou demokracie, bude vždy skúmať budovu vo výstavbe, ktorá je celá príliš často určená na zbúranie a nikdy nie je dokončená, z veľkej časti preto, lebo noví architekti vynášajú na svetlo plány a menia ich.

Na tomto mieste končím analýzu niekoľkých predchádzajúcich storočí a budem uvažovať o výzvach, ktoré demokratickému občianstvu prináša nastupujúce storočie. Činím tak s veľkou mierou opatrnosti, kvôli chatrnému zoznamu relevantných prognostikov aj prognóz, ale s vedomím nevyhnutnosti urobiť tak. Videli sme, ako sa mýlil taký prenikavý intelekt ako Tocqueville. Avšak ako by sme sa mohli ubrániť ako občania tohto sveta úvahám o svete, v ktorom budú žiť naše deti a vnuci? Keď už sme si vedomí historickej premenlivosti demokracie, ako by sme mohli neuvažovať o tom, kam veci smerujú a nehlíbať nad tým, čo by sme mohli urobiť pre utváranie budúcnosti? Svoje postrehy zacielim predovšetkým na vzťahy medzi právami občanov demokratických štátov a vynárajúcimi sa debatami o ľudských právach.

Súdiac podľa mnohorakých spôsobov, akými napätia zviazané s premiešavaním rovností a nerovností, začlenením a vylúčením, oprávnením a obmedzením podnecovali hnutia pretvárajúce demokraciu v rámci národných štátov, si môžeme predstaviť, že rozsiahle šírenie demokratickej ideológie vo svete oddelených a radikálne nerovných štátov bude jedným z hlavných činiteľov nezhôd v nastupujúcom storočí. Uvážme konkrétne demokratický princíp, že tí, ktorí sú podriadení autorite, by mali mať určitú možnosť prinútiť túto autoritu zodpovedať sa. Stredovekí právnici obľubovali rímske pravidlo „quod omnes tangit, ab omnibus tractari et approbari debet“ (čo sa dotýka všetkých, s tým musia nakladať a schvaľovať to všetci), ktoré uplatnil Bartolomé de Las Casas, aby zamietol španielske nároky na legitímnu vládu nad americkými Indiánmi bez ich súhlasu. (Las Casas, B., 1958, s. 202) James Madison, architekt americkej Ústavy, označil túto zásadu za „životne dôležitú“ pre zmysluplnú demokraciu. Odmietol návrh, že právo voliť bude mať iba obmedzená vrstva vlastníkov (majetku). Vyjadril sa, že takýto obmedzujúci návrh „... porušuje životne dôležitý princíp slobodného vládnutia, podľa ktorého tí, čo majú byť viazaní zákonom, by mali mať hlas pri ich tvorbe. A porušenie by bolo ešte viac nespravodlivé, ak by sa zákonodarcovia stali menšinou.“ (Citované podľa Dahl, R., 2002, s. 35)

Ako sme videli, pomenovanie tých, ktorí „by mali mať hlas“, ako to vyjadruje Madison, a upresnenie akým spôsobom tak majú robiť, sa ukázalo byť značne sporné vo všetkých krajinách zápasiacich s významami demokracie a občianstva. Napríklad ešte storočie a pol po amerických debatách o ústave boli takéto otázky stále do veľkej miery irelevantné pre veľký podiel ľudí žijúcich pod koloniálnou vládou. Máme sklon napríklad písať príbeh

britskej demokracie ako príbeh obyvateľstva britských ostrovov, pritom však v roku 1936 na týchto ostrovoch žila mimo kolónií menej ako jedna osoba z desiatich. Niečo veľmi podobné by sme mohli povedať o francúzskej alebo holandskej vláde (Clark, G., 1936, s. 23), napriek tomu Británia, Francúzsko a Holandsko zvyknú zaberať mnoho strán v akejkolvek rozprave o demokratických dejinách. V predvečer druhej svetovej vojny prevažná väčšina ľudí žijúcich pod nadvládou niektorého z najvýznamnejších demokratických štátov európskej histórie nemala žiadne vyhliadky stať sa aktívnymi občanmi v imperiálnych záležitostiach.

Ale dekolonizácie nasledujúce po druhej svetovej vojne umožnili úvahy o globálnom triumfe demokracie, ktorá získava podobu postupujúcej demokratizácie všetkých suverénnych štátov, na území ktorých teraz žila prevažná väčšina ľudstva. Demokratickejší svet by znamenal a mohol znamenať iba demokratizáciu štátov sveta, jeden za druhým, vrátane čerstvo nezávislých bývalých kolónií. Ale zostane tento názor dominantný?

Kto v 21. storočí na tejto planéte nie je aspoň do určitej miery objektom rozhodnutí urobených v Spojených štátoch? V Grécku, ako mi bolo povedané, nie je neobvyklé hovoriť o prezidentovi Spojených štátov ako o „planetarchovi“, možno je to ďalší užitočný politický pojem z krajiny, ktorá nám ich v dávnej minulosti dala toľko⁴. Hoci väčšina ľudí na svete je v súčasnosti občanom niektorého suverénneho štátu a mnohí sú občanmi štátov s významnými demokratickými črtami, iba drobná menšina má možnosť voliť planetarcha.

Zvyčajne sme uvažovali o právach občanov ako o nástroji na dosiahnutie čohokoľvek, čo mohlo byť dosiahnuté prostredníctvom ľudských práv. Štáty boli nositeľmi vynucovania; prehlbovanie občianskych práv, štát za štátom, bolo cestou, ktorou sa naplnia ľudské práva. Keďže zodpovedanie sa vládnucich ovládaným bolo jedným z dôležitých mechanizmov zvyšujúcich pravdepodobnosť, že štáty budú dodržiavať svoju časť zmluvy, geografické rozšírenie demokratizácie malo prehĺbiť ľudské práva vo svete. Demokratické štáty nie sú imúnne voči mučeniu, etnickému násiliu a hladu, ale nezažívajú genocídy a masové hladovanie⁵. Avšak vo svete štátov s nesmierne nerovným bohatstvom a mocou môže byť otázka práv v neustále sa meniacom svetovom poriadku významným novým zdrojom nezhôd, podnecujúcim hnutia a odpor voči týmto hnutiam. Otázka, kto sa má komu zodpovedať, ako a ohľadom

⁴ Ďakujem svojmu kolegovi Michaelovi Epitropoulosovi za informáciu o súčasnom používaní slova „planetarch“.

⁵ Toto je dôležitá téma Amartya Senu. Pozri, napríklad, *Development as Freedom* (New York: Knopf, 1999), s. 146-188.

čoho, môže byť prehodnotená. Ľudské práva môžu byť v určitých prípadoch rozšírením práv občanov, objavujúcich sa štát za štátom, ale v niektorých prípadoch môžu byť v protiklade k nim do tej miery, do akej globalizovaný systém štátov s obrovskými nerovnosťami v bohatstve a moci predstavuje bariéru.

Zamyslime sa napríklad nad urputným odporom Spojených štátov voči ustanoveniu efektívneho Medzinárodného trestného tribunálu so súdnou právomocou nad dodržiavaním ľudských práv. Čo musí byť k tejto analýze dopovedané, je prosté pozorovanie, že štáty s dlhotrvajúcimi demokratickými tradíciami tiež vlastnia vysoký podiel bohatstva a moci, a preto vlastnia aj obzvlášť silné hlasy pri odpore voči zúženiu tejto moci. Inak povedané, vlády s najviac etablovanými demokratickými inštitúciami sa príliš nenadchýňajú myšlienkou stenčiť svoje vlastné nároky na suverenitu vytváraním medzinárodných dohôd o ľudských právach, ktoré môžu vynucovať požiadavky ich vlastných občanov. (Moravcsik, A., 2000, s. 217-252) Je napríklad veľmi nepravdepodobné, že by vláda Spojených štátov umožnila svojim vlastným občanom vlastniť efektívne práva na vznesenie námietok voči podmienkam vo väzeniach, trestu smrti alebo legitímne nezvyčajných volebných postupov na medzinárodnej pôde s poverením prijímať rozhodnutia. Samozrejme, zástancovia stanovísk Spojených štátov sa sami odvolávajú na demokratické princípy, tvrdiac, že sudcovia takéhoto tribunálu sa nebudú môcť demokraticky zodpovedať a že medzinárodná aréna dnes zahŕňa mnoho krajín, ktorých demokratické zásady sú nesmierne obmedzené, či neexistujú. Ako to obvykle býva, na „demokraciu“ sa môžu odvolávať veľmi rozdielne stanoviská.

Nechcem tvrdiť, že k prehodnoteniu významu demokratického občianstva povedú výlučne veľké nerovnosti v bohatstve a moci jednotlivých národných štátov. V posledných desaťročiach zaznamenáva rozrastanie medzinárodných inštitúcií významné rozhodnutia, ktoré sú prijímané mimo vlád jednotlivých štátov. Rozhodnutia prijaté Medzinárodným menovým fondom, Svetovou bankou, Organizáciou spojených národov, Svetovou obchodnou organizáciou, Európskou úniou a inými medzinárodne organizovanými štruktúrami na začiatku dvadsiateho prvého storočia boli nesmierne významné. V rovnakom historickom momente, v ktorom sa stále viac a viac vlád začína zodpovedať svojim občanom prostredníctvom demokratických procedúr, sa rozvíjala široká škála inštitúcií prekračujúcich štáty (aj keď mnohé z nich, ako Svetovú banku, vytvorili štáty).

Napríklad občania európskych krajín premýšľali nad tým, čo mnohí nazývajú „dvojitý demokratický deficit“ Európskej únie – dvojitý, pretože 1.

na EÚ sa vo všeobecnosti nazeralo ako na niečo menej demokratické, než je ktorákoľvek z krajín, ktoré ju tvoria a 2. tým, že rozhodnutia boli prijímané skôr v Bruseli než v Paríži, Londýne alebo Madride, podaktorí začali pociťovať, že kvalita britskej, francúzskej či španielskej demokracie sa zhoršila. V rovnakom čase začali v mnohých chudobnejších krajinách mnohí ľudia pociťovať, že rozhodnutia prijaté Medzinárodným menovým fondom a Svetovou bankou boli oveľa dôležitejšie ako rozhodnutia urobené ich vlastnými národnými vládami. Nie je teda žiadnym prekvapením, keď prieskumy verejnej mienky v Latinskej Amerike v roku 2002 ukázali, že viac ako tretina opýtaných si nemyslí, že je veľmi podstatné, či ich krajina je, alebo nie je demokratická, alebo dokonca podporuje autoritársku vládu. (Latinobarómetro. 2002)

Ak sa snažíme zahľadiť dopredu na nadchádzajúce storočie, zdá sa byť veľmi pravdepodobné, že vznikne viac týchto vplyvných medzinárodných inštitúcií s cieľom riešiť niektoré z veľmi vážnych a veľmi rôznorodých problémov ľudstva. Stačí nám pomyslieť na také veci, akými sú hrozba globálnych epidémií ľahko sa šíriacich pomocou celosvetových prepravných sietí; globalizovaná kriminalita obchodov s drogami, zbraňami a prostitúciou; narastajúca hrozba, že nukleárne zbrane sa dostanú do rúk kriminálnych gangov, odhodlaných teroristov, zatrpknutých národných vlád alebo šialencov; zvyšovanie hladiny oceánov vyvolané globálnymi klimatickými zmenami; zničujúce dôsledky nesmiernej mobility investícií v období, keď komunikačné technológie napomáhajú rozvíjať doslova a do písmena globálny kapitalizmus. Ani jednu z položiek na tomto zozname nemôžu vyriešiť individuálne jednotlivé štáty, a to ani v prípade najbohatšieho a najmocnejšieho spomedzi nich; všetky sú výzvou pre bohatých rovnako ako pre chudobných (hoci v odlišnej miere), rovnako pre bohaté i chudobné krajiny (takisto v odlišnej miere). Pravdepodobnosť, že aspoň niektoré z týchto problémov urýchlia vytvorenie nových mechanizmov pre medzinárodnú spoluprácu, sa zdá byť veľká, ale takéto mechanizmy budú bezpochyby klásť otázky týkajúce sa kvality demokracie v národných štátoch.

Pri úvahách o svete medzinárodného prepojenia a nastupujúcom 21. storočí si uvedomujeme, že si opäť potrebujeme predstaviť, aké majú byť inštitúcie demokracie. A premýšľajúc o obrovských nerovnostiach v bohatstve a moci medzi národnými štátmi, takisto premýšľame o tom, čo pod demokraciu rozumieme. Za posledných niekoľko storočí sme rozmýšľali o tom, čo je to demokratický štát, alebo čo by mohol či mal byť. Ale prichádzajúce storočie si možno vyžiada, aby sme rozmýšľali viac o demokratickejšom svete.

A môžeme si byť istí, že dejiny demokracie sa ešte ani zďaleka neblížia ku koncu. Tocquevillova pochybná prognóza, že suverenita ľudu sa dostala tak ďaleko, ako len bolo možné, vystihuje stav svetovej demokracie na začiatku 21. storočia s takou malou pravdepodobnosťou, s akou vystihovala stav americkej demokracie na začiatku 19. storočia.

Začal som poukázaním na definíciu z konca 17. storočia, ktorá neobsahuje žiaden návod na to, ako by mali občania vykonávať demokratickú moc, a ani kto sú títo občania. Vzdelaným elitám sa mohlo na konci 18. a začiatkom 19. storočia zdať, že pri formovaní inštitúcií, ktoré nazvali demokratickými, našli odpoveď na početné výzvy revolučnej doby, v ktorej žili. Ale ukázalo sa, že demokracia nie je odpoveďou, ale otázkou. Stále ňou zostáva.

Preklad: Jana Klocoková

John Markoff je profesorom sociológie, histórie a politických vied na Pittsburskej univerzite. Jeho hlavným výskumným zameraním je problematika utvárania a histórie demokracie. Je autorom viacerých publikácií, vrátane monografií: The Abolition of Feudalism: Peasants Lords and Legislators in the French Revolution a Waves of Democracy.

LITERATÚRA

- CLARK, G., 1936: *The Balance Sheets of Imperialism. Facts and Figures on Colonies*. Russell and Russell, New York, s. 23.
- CONZE, W. – KOSELLECK, R. eds., 1972-1984: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur Politisch-Sozialen Sprache in Deutschland*. Klett Verlag, Stuttgart, 4, s. 821-899.
- DAHL, R., 2002: *How Democratic is the American Constitution?* Yale University Press, New Haven and London, s. 35.
- FURETIÈRE, A., 1970, 1690 : *Dictionnaire Universel, Contenant Généralement Tous les Mots Français, Tant Vieux que Modernes, et les Termes de Toutes les Sciences et des Arts*. Slatkine Reprints, Geneva.
- HANSEN, M. H., 1991: *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes. Structure, Principles and Ideology*. Blackwell, Oxford.
- LAS CASAS, de, B., 2003: *Los Tesoros del Perú*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid 1958, p. 202; Kenneth Pennington, "Bartolomé de Las Casas and the Tradition of Medieval Law", updated version at <http://faculty.cua.edu/pennington/Law508/RightsNatives.htm>.
- Latinobarómetro. 2002. <http://www.latinobarometro.org/ano2001/grpre2002.pdf> (prezerané 15. apríla 2004).
- MARKOFF, J., 2003: Margins, Centers and Democracy: The Paradigmatic History of Women's Suffrage. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 29, s. 85-116.

- MORAVCSIK, A., 2000: The Origins of Human Rights Regimes: Democratic Delegation in Postwar Europe, *International Organization* 54, s. 217-252.
- MORGAN, E., 1989: *Inventing the People: the Rise of Popular Sovereignty in England and America*. Norton, New York, s. 306.
- SANGER, D., 2004: The 2004 Campaign: On The Trail - Political Memo; At All Bush Rallies, Message Is 'Freedom Is on the March', *Times*, New York, October 21, s. A1.
- TILLY, Ch., 2004: *Social Movements, 1768-2004* (Boulder, CO, Paradigm Publishers), s. 123-143; John Markoff, *Waves of Democracy. Social Movements and Political Change* (Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press, 1996).
- TOCQUEVILLE, de, A., 1994, 1835, 1840: *Democracy in America*. Knopf, New York, 1, s. 57.